

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.14>

ГОРБАЛІНСЬКИЙ В.В.

**ДО ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СПОСОБІВ СУДОВОГО ЗАХИСТУ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ****ON THE QUESTION OF THE EFFICIENCY OF LEGAL PROTECTION METHODS
IN ADMINISTRATIVE JURISDICTION**

Стаття присвячена питанням ефективності способів судового захисту в адміністративному судочинстві України. У статті автор на підставі аналізу законодавства, судової практики та наукової доктрини окреслює окремі проблемні питання, пов'язані із визначенням та обранням способів судового захисту. Звертається увага на те, що аналіз судової практики свідчить, про неоднозначність застосування способів захисту та оцінки їх ефективності, особливо це стосується тоді, коли суд визначає той спосіб захисту, який не суперечить закону і який суд вважає більш ефективним застосувати при вирішенні публічно-правового спору. Автором також вказується на те, що не зважаючи на існування чисельних наукових праць, присвячених проблемам адміністративного судочинства, існуючої багаторічної судової практики адміністративних судів, проблема ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві залишається не вирішеною у доктрині адміністративного процесуального права, що в кінцевому рахунку породжує проблеми у правозастосовній практиці та здійсненні судочинства. У статті звертається увага на те, що ефективність судового захисту буде тоді, коли особа, яка звернулася за захистом отримає результат – відновлення порушеного права настільки, наскільки це максимально можливо. Тому, суди мають оцінювати обраний позивачем спосіб судового захисту не на предмет його належності і адекватності характеру та змісту порушеного права. Зазначається, що захист порушеного права має бути повним, тобто призводити до повного відновлення порушеного права і забезпечувати відсутність у особи бажання повторно звернутися до суду. Доводиться, що ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень матиме місце тоді, коли відбудуться концептуальні зміни у підходах щодо оцінки способів захисту враховуючи основне завдання адміністративного судочинства і надані права суду визначити ефективний спосіб судового захисту. Далі робиться висновок, що в основі ефективного правосуддя має бути закладений підхід, що вирішуючи публічно-правовий спір суди мають керуватися принципами верховенства права, справедливості і процесуальної економії, займати більш активну позицію у коригуванні вимог позивача.

Ключові слова: *судовий захист, суд, адміністративне судочинство, ефективний, способи захисту права.*

The article is devoted to the issues of the effectiveness of the methods of judicial protection in the administrative proceedings of Ukraine. In the article, based on the analysis of legislation, judicial practice and scientific doctrine, the author outlines certain problematic issues related to the definition and selection of methods of legal protection. Attention is drawn to the fact that the analysis of judicial practice shows the ambiguity of the application of methods of protection and evaluation of their effectiveness, especially when the court determines the method of protection that does not contradict the law and which the court considers more effective to apply in the resolution of a public legal dispute. The author also points out that despite the existence of numerous

scientific works devoted to the problems of administrative proceedings, the existing long-term judicial practice of administrative courts, the problem of the effectiveness of judicial protection in administrative proceedings remains unresolved in the doctrine of administrative procedural law, which ultimately creates problems in law enforcement practice and administration of justice. The article draws attention to the fact that the effectiveness of legal protection will be when the person who applied for protection receives the result – the restoration of the violated right to the maximum extent possible. Therefore, the courts should evaluate the method of legal protection chosen by the plaintiff not on the subject of its propriety and adequacy to the nature and content of the violated right. It is noted that the protection of the violated right must be complete, that is, lead to the full restoration of the violated right and ensure that the person has no desire to appeal to the court again. It is proven that the effectiveness of judicial protection of the rights, freedoms and interests of individuals from violations by subjects of authority will take place when there will be conceptual changes in approaches to the assessment of methods of protection, taking into account the main task of administrative proceedings and the granted rights of the court to determine an effective method of judicial protection. Further, it is concluded that effective justice should be based on the approach that when resolving a public legal dispute, courts should be guided by the principles of the rule of law, justice and procedural economy, and take a more active position in adjusting the claimant's claims.

Key words: *judicial protection, court, administrative proceedings, effective, methods of legal protection.*

Актуальність теми. У рішенні Конституційного Суду України від 30.01.2003 № 3-рп/2003 зазначено, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах (абз. 10 п. 9) [1]. Показником наявності демократії у державі є реальна можливість особи захистити у суді свої порушені права, свободи чи інтереси у публічно-правових відносинах. Як випливає з приписів ст. 5 КАС України, кожна особа має право у порядку, який встановлено цим кодексом захистити себе звернувшись до адміністративного суду і обрати той спосіб захисту, який вона вважає є більш ефективним і здатним поновити її правове становище, що існувало до порушення її прав.

Аналіз судової практики свідчить, про неоднозначність застосування способів захисту та оцінки їх ефективності, особливо це стосується тоді, коли суд визначає той спосіб захисту, який не суперечить закону і який суд вважає більш ефективним застосувати при вирішенні публічно-правового спору. Отже, актуальним є питання ефективності судового захисту при вирішенні публічно-правових спорів. Тому, на нашу думку, широкого обговорення потребують всі аспекти такого поняття, як ефективність судового захисту в контексті можливості обрати судом інший спосіб захисту, який не суперечить закону.

Стан наукових досліджень. Не зважаючи на існування чисельних наукових праць, присвячених проблемам адміністративного судочинства, існуючої багаторічної судової практики адміністративних судів, проблема ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві залишається не вирішеною у доктрині адміністративного процесуального права, що в кінцевому рахунку породжує проблеми у правозастосовній практиці та здійсненні судочинства. Досліджень, які б комплексно і системно висвітлювали питання ефективності судового захисту в науці недостатньо, хоча окремо можна відмітити праці В.М. Бевзенка, Я.О. Берназюка, О.В. Бринцева, О.В. Кузьменко, Т.О. Коломoeць, Р.М. Мельника, Т.П. Мінку, М.І. Смоковича та ін., в яких фрагментарно затрагувалася ця проблематика. Тому, сьогодні є актуальним і доцільним здійснення дослідження питань ефективності способів судового захисту в адміністративному судочинстві України.

Метою статті є дослідження окремих аспектів змісту визначення судом ефективності судового захисту в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Ідея ефективності судового захисту знайшла своє відображення в ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій зазначається, що «Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [2], а також у ст. 8 Загальній декларації прав людини 1948 року, положення якої визначають право на ефективне поновлення в правах

компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [3].

У вітчизняному законодавстві вона отримала своє закріплення у ст. ст. 3, 8 та 55 Конституції України. Так, конституційні приписи гарантують кожній особі не тільки звернутися до суду з метою оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, але й захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань не забороненими законом способами [4].

На ефективність судового захисту у своїх рішеннях Європейський Суд з прав людини також неодноразово звертав свою увагу. Так у рішенні у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) Європейський Суд з прав людини зазначив, що засіб захисту, який вимагається згаданою статтею, повинен бути «ефективним», як у законі, так і на практиці, зокрема, у тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави [5;6].

Не оминула увагою проблема ефективності судового захисту і Конституційний Суд України. Так, Конституційний Суд України зазначив, що <...> утвердження правової держави відповідно до приписів статті 1, другого речення частини третьої статті 8, частини першої статті 55 Основного Закону України полягає, зокрема, у гарантуванні кожному судового захисту прав і свобод, а також у запровадженні ефективного механізму такого захисту. Судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина. (абзац другий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 13 червня 2019 року № 4-р/2019)[7]

Таким чином, ефективність судового захисту залежить від тих засобів, які були обрані для поновлення своїх прав, свобод та інтересів. Тому, обраний спосіб захисту має бути таким, що дає найбільший ефект, результат у поновленні порушених прав, свобод чи інтересів, бути адекватним відповідним обставинам справи.

Науковці визначають способи захисту права, як передбачені законом дії, що безпосередньо спрямовані на захист права. Такі дії є завершальними актами захисту у вигляді матеріально-правових дій або юрисдикційних дій щодо усунення перешкод на шляху здійснення суб'єктами своїх прав або припинення правопорушень, відновлення становища, яке існувало до порушення. Саме застосування конкретного способу захисту порушеного чи запереченого права і є результатом діяльності по захисту прав [6].

Адміністративний суд, отримавши позовну заяву має встановити обставини справи і визначити ті способи захисту, про які просить позивач. При цьому суд має застосувати конкретний спосіб захисту, який має відповідати обставинам справи, бути адекватним і спів мірним з обставинами справи і заложитиме від змісту суб'єктивного права, за захистом якого звернулася особа.

Поряд з цим дослідження проблем застосування способів захисту права свідчить про такі підходи до цієї проблеми. Перший зводиться до того, що суд повинен застосовувати той спосіб захисту, про який просить позивач. Інші вважають, що суд керуючись принципом верховенства права має обрати більш ефективний спосіб захисту, ніж той, про який просить позивач.

Створення спеціально для кожного окремого правового спору своїх унікальних «ефективних» способів захисту права можливе лише за умови відсутності заздалегідь визначеного вичерпного переліку способів захисту. Наукова концептуальна невизначеність статусу ознаки детермінованості способів захисту права знайшла своє продовження у чинному законодавстві України. У ньому також спостерігається неоднотайність у підходах до врегулювання цього питання. Системний аналіз чинного законодавства України, присвячений регулюванню способів захисту права, свідчить, що його формування відбувалося під впливом різних правових доктрин [8, с. 72].

Аналізуючи судову практику слід звернути увагу, що суди, здійснюючи судовий захист і оцінюючи обраний позивачем спосіб захисту дуже часто відмовляють у задоволенні позовних вимог посилаючись на те, що «позивачем обрано неналежний спосіб захисту» або «обраний спосіб судового захисту не відповідає тим способам захисту, які визначені у законодавстві».

Причиною тому є, як зазначає О. Бринцев є те, що протягом тривалого часу в судових рішеннях домінував підхід, закладений позитивістською правовою традицією. У численній кількості рішень вітчизняні суди, зокрема Верховний Суд України та вищі касаційні суди, вказували на необхідність існування чіткого зв'язку між правопорушенням та способом захисту права, який заздалегідь визначений законом, договором. Обрання позивачем неналежного способу захисту права вважалось непереконливою підставою відмови у позові [8, с. 73].

Ефективність судового захисту буде тоді, коли особа, яка звернулася за захистом отримає результат – відновлення порушеного права настільки, наскільки це максимально можливо. Тому, суди мають оцінювати обраний позивачем спосіб судового захисту не на предмет його належності і адекватності характеру та змісту порушеного права. А керуватися підходом, спрямованим на результат. Захист порушеного права має бути повним, тобто призводити до повного відновлення порушеного права і забезпечувати відсутність у особи бажання повторно звернутися до суду.

Реалізація позивачем права на судовий захист пов'язана з можливістю обрати такий, що не суперечить закону, спосіб захисту порушеного права, свободи чи інтересу. При цьому суди, вирішуючи публічно-правовий спір, мають оцінювати не ефективність обраного позивачем способу захисту, а визначати, призведе обраний позивачем спосіб судового захисту до відновлення порушеного права чи ні.

В цьому контексті варто ще раз наголосити на тому, що «правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах». У зв'язку з чим, такий підхід має спрямовувати діяльність адміністративних судів у напрямку досягнення завдання адміністративного судочинства, змістом якого є ефективний захист порушених прав, свобод чи інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що ефективність судового захисту прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень матиме місце тоді, коли відбудуться концептуальні зміни у підходах щодо оцінки способів захисту враховуючи основне завдання адміністративного судочинства і надані права суду визначити ефективний спосіб судового захисту. Сьогодні ця проблема залишається невирішеною як у науці, так і у суддівській практиці. На наше переконання в основі ефективного правосуддя має бути закладений підхід, що вирішуючий публічно-правовий спір суди мають керуватися принципами верховенства права, справедливості і процесуальної економії, займати більш активну позицію у коригуванні вимог позивача.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального Кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора). Справа № 1-12/2003 від 30 січня 2003 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/KS03004?an=5&ed=2003_01_30
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04 листопада 1950 року.: URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Загальна декларація прав людини. Міжнародний документ від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Конституція України: Конституція, Закон України від 28.06.1996: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Справа «Афанасьєв проти України». (заява N 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text
6. Про способи захисту права у публічно-правових відносинах URL: <http://kdkako.com.ua/pro-sposoby-zahystu-prava-u-publichno-pravovyh-vidnosynah/>
7. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України від 13 червня 2019 року № 4-р/2019. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/4_p_2019.pdf
8. Бринцев О. Кваліфікуючі ознаки поняття способу судового захисту права в контексті судової реформи. *Право України*. № 9, 2017. С. 70-76.